

Czeglédi László

A könyvtári szolgáltatások újabb rétegei*

Az e-tananyagok könyvtári szolgáltatásának lehetőségei és problémái

A könyvtári szolgáltatások tartalma és technikája számos változáson esett át a könyvtárak megjelenése óta. Változott a funkció és az információszolgáltatás birtoklásának megoszlása. Hosszú ideig nem háborgatta semmi a könyvtári munka megszokott menetét, mígnem az elektronikus világ rohamos fejlődése versenybe hozta a könyvtárakat egymással, valamint a különböző tartalom- és információszolgáltatókkal is. Ki kerül ki győztesen? Reméljük, a használó. Reméljük, minden szolgáltató megtalálja a profiljához idomuló tevékenységeket, és másokat nem elnyomva, hanem együttműködve segíti a tanuláshoz és a mindennapi élethez szükséges információ és tudástartalom megszerzését. Mindez elképzelhetetlen a szolgáltatások rugalmas alakítása, valamint a hagyományos és az új technikák megfelelő arányú ötvözése nélkül.

A könyvtári szolgáltatások háttere

Az információs társadalom viszonylag új és bonyolult fogalomkör, amelynek legfontosabb jellemzője az információ központi szerepének hangsúlyozása. Meghatározó, lényegi változásokat vetít előre többek között az oktatásügy és a kulturális hierarchia területén. A tudásfogalom átalakulása, az információszerezés és -hozzáférés lehetőségeinek és módjainak változása, az elektronikus információ előretérése, a prioritások átrendeződése az írott és a mediális kultúra viszonylatában egyaránt komoly feladatok és döntések elé állítja az egyes embereket, valamint az intézményeket is. Az átalakulás jelenlegi szakaszában fokozódó bizonytalanságot, rendezési hiányosságokat tapasztalhatunk, melynek egyik oka az információhordozók sokfélesége, változatossága [1]. Ezek természetesen hatással vannak az információhoz való hozzájutás hatékonyságára és demokratikus vonásainak alakulására.

Az információs társadalom igényei és követelményei új feladatok elé állították a könyvtárakat is, ezzel együtt pedig új szolgáltatástípusok kialakítását, és a meglévő rendszerbe történő integrálását kényszerítették ki. Előfordult azonban az is, hogy ezeknek a szolgáltatásoknak a beillesztése (beilleszkedése) nem sikerült, ezért a könyvtári környezetben kívül valósultak meg, számtalan elméleti és gyakorlati problémát indukálva ezzel. A könyvtári információ- és dokumentumszolgáltatás rétegeit ma már láthatatlan burokként veszi körül az elektronikus világ – minden technikájával és elméletével –, megkísérelve a könyvtári környezetben

egyfajta e-komfort kialakítását, lenyúlva a szolgáltatások gyökeréig (lásd digitalizálás), új és sok esetben hatékonyabb megjelenési és tevékenységi formát adva ezek működéséhez.

Ezek a jelenségek feltételezik a könyvtárak szerepkörének módosulását, a könyvtár információs funkcióját tekintve kiindulási alapként. Át kell gondolni (sok helyen ez már megtörtént, vagy folyamatban van) a szerepkörváltás irányait, lehetőségeit és módjait. El kell dönteni, hogy melyek azok a tevékenységek, szolgáltatások, amelyeket az adott intézmény *vállalni tud*, ezenkívül pedig vannak olyan funkciók, amelyeket *vállalnia kell*, hogy meg tudja tartani pozícióját az információs társadalom által generált környezetben is. Az egyik legfontosabb feladat ezen az úton a könyvtár információközvetítő szerepének erősítése. Tudomásul kell venni, hogy ma már nem a papír alapú dokumentum az információközvetítés egyetlen eszköze, sőt több esetben már nem is az elsődleges eszköze. A könyvtári szolgáltatás lényegéhez tartozik ezen eszközök rendszerezése, a rendszeren belüli eligazodás segítése, és a bennük található információk közvetítése. A fizikai háttérrel tekintve, úgy gondolom, még nincs itt az ideje, hogy a papír alapú és elektronikus könyvtár problematikáján vitatkozzunk, a válasz: mindkettő [2]. A papír alapú dokumentumoknak szerény hányadát digitalizálták,

*A cikk anyaga részben elhangzott az *Agria Media 2004 információtechnikai és oktatástechnológiai konferencia és kiállítás* Forrásközpontok és könyvtárak új feladatai szekciójában (Eger, 2004. október 19.).

vagy jelent meg elektronikus változatban is (ráadásul egy részük csak korlátozottan, vagy feltételhez kötötten hozzáférhető), erre tehát még várni kell. Azt sem mondhatjuk el, hogy minden esetben a legfontosabb dokumentumok válnak elektronikusan elérhetővé, hiszen sokszor ezt nem a legautentikusabb személyek, illetve intézmények döntenek. No és *Plinius* szavaival élve: nincs olyan rossz könyv, amely valamilyen tekintetben hasznos ne volna. Állíthatunk fel ugyan prioritásokat, azonban az esetek jó részében ezek egyéni érdekeket fognak szolgálni, vagy legalábbis szubjektív megítélések benyomását keltik. Ugyanakkor el kell fogadni, hogy a könyvtárak anyagi helyzete egyre romlik (világviszonylatban is), míg helyigényük erőteljesen nő. A publikációk száma minden eddiginél nagyobb mértékben növekszik, a beszerzésükre fordítható anyagi források pedig egyre nehezebben teremthetők elő. Elmondhatjuk tehát, hogy minden a változások szükségességére mutat.

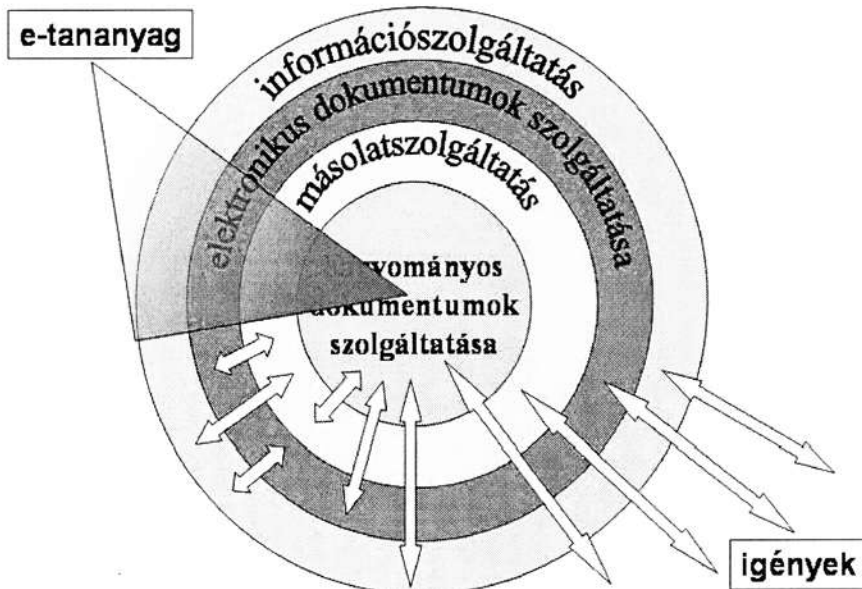
A hagyományos szolgáltatások jelene és jövője

A jövő egyik útja a személyre szabott szolgáltatások fejlesztése, amelyet a könyvtári és az elektronikus technológia folyamatos változása és korszerűsödése indokol, egyre precízebb és karakteresebb személyi szolgáltatások nyújtásának igényével. A könyvtári szolgáltatások változásait gyorsan fejlődő eszközkészlet és infrastruktúra segíti (vagy

segítheti). A kérdés az, hogy tudnak-e élni ezzel a könyvtárak, időben élnek-e az új lehetőségekkel, és ha igen, akkor milyen módon és hatékonysággal tudják felvenni a versenyt a kifejezetten (információ)szolgáltatásra szakosodott, és a piacot tömegesen elárasztó cégekkel? A válasz egyik oldala már most megfogalmazható: *minőség*. Ez persze önmagában is sokat jelent: gyorsaságot, hatékonyságot, kényelmet, esztétikumot, a használati igények kielégítését, és nem utolsósorban a piaci igényeknek megfelelően alacsony árakat.

Természetesen ezek a kérdések továbbiakat gerjesztenek, hiszen először is el kell döntenünk, hogy mely területeken kell versenybe állnia, vagy együttműködést kezdeményeznie a könyvtáraknak, valamint mely területeket kell átengednie más szolgáltatóknak, elhagyva az esetlegesen profilidegen szolgáltatásokat, és az így felszabadult erőforrásokat az újként belépő tevékenységek fejlesztésére fordítania. A feltett kérdések megválaszolása sokoldalú elemzést kíván, de ez a jelen írásnak nem feladata, ugyanakkor érdemes néhány dologra rámutatni, amelyek a további vizsgálódások alapját képezhetik.

Fontos lehet feltárni például, hogy a könyvtári szolgáltatások rétegeinek jelenlegi struktúrája megfelel-e a jelenlegi felhasználói igények kielégítésének. Nézzük meg, hogyan épültek fel, hogyan ágyazódtak egymásba a különböző „szolgáltatási korszakok” egyes rétegei (1. ábra)!

1. ábra A könyvtári információ- és dokumentumszolgáltatás rétegei

Ha történetiségében vizsgáljuk az információ- és dokumentumszolgáltatások fejlődését, akkor elsőként a *hagyományos dokumentumszolgáltatásról* kell beszélnünk, hiszen máig is ez jelenti a könyvtári szolgáltatások alapját. Azt mondhatnánk, hogy ez a tevékenység hosszú ideje változatlanul működik, de mélyebbre tekintve láthatjuk, ez csak a funkcióra igaz, technikája azonban korszerűsödött (integrált könyvtári rendszerek stb.), tartalma pedig bizonyos szempontból szegényesebb lett. Ennek oka a hagyományos dokumentumokra vonatkozó igények tartalmi arányainak változása: egyre több a másolás céljából keresett dokumentumok száma, és megnövekedett a tájékozódó-(adat)kereső (skinning-skipping) típusú olvasás aránya, ezekkel szemben pedig csökkent a szépirodalmi olvasmányok és az elemző-meditatív olvasás iránti igény.

Eltűnőben van a szép iránti tudatos vonzódás, helyét fokozatosan átveszi a hideg, számító és anyagias tartalmú információgyűjtés, az esetek többségében erősen profitorientált célkitűzésekkel. Ez a fajta „Hogyan legyünk könnyen, gyorsan gazdagok?” életfilozófia – amely ma már szinte kötelező alpműveltség – nagy hatást gyakorol a hagyományos dokumentumszolgáltatás tartalmi értékeire és gyakorlati módszereire egyaránt. Ezt a tendenciát az olvasásszociológiai vizsgálatok eredményei is egyre többször alátámasztják.

Az előzőekben – kissé talán komoran – felvázolt kép azonban nem a Gutenberg-galaxis valamiféle fizikai válságát jelenti, hanem tartalmi mutációkat, torzulásokat próbált megvilágítani. Ezekről függetlenül a könyvkiadás és egyáltalán a nyomtatott publikáció soha nem látott méreteken van jelen a világ minden részén. Távolabbra tekintve, korunk neves szakemberei nagy jelentőséget tulajdonítanak ezeknek a jelenségeknek, beleértve a nyomtatott könyv jövőjének alakulását is, amely a digitális forradalom korában szintén számos problémát vet fel, és – érthetően – befolyásolja a hagyományos könyvtári szolgáltatások technikáját, módszereit, és bizonyos mértékig a tartalmát is. A következő megnyilvánulások ezzel kapcsolatosan többféle irányzatot fémjeleznek, amelyek többnyire megférnek egymás mellett, egymással nem feltétlenül ellentétesek, és mindegyikük képvisel valamilyen valóság- és igazságtartalmat. *Fülöp Géza* érzéketlenül megfogalmazza a hozzáállás kérdését, *Michael Gorman* pedig egy lehetséges és életképes jövőt vázol fel. A könyvtári szolgáltatások jövője szempontjából pedig mindenképpen aktuális kérdésekre hívják fel a figyelmet.

Bob Stein (The Voyager Company): „Én inkább úgy hiszem, hogy mivel az ember nagyon kreatív, és mindig megtalálja a régi médiumok újfajta felhasználásának módját, a könyvek nem tűnnek el. [...] Ha valami fontosat akarok mondani a társadalomnak, írok egy könyvet – és ez az, ami meg fog változni” [3].

Eric McLuhan (McLuhan Studies): „A könyv jövője a könyv – íme egy nagyon rövid, aforizmaszerű kijelentés –, mert a hosszú könyvnek, a hosszú bekezdésnek, a hosszú mondatnak, a hosszasan érvelésnek nincs helye az elektronikus világban” [4].

Nicholas Negroponte (Media Laboratory, Massachusetts Institute of Technology): „A jövő az lesz, hogy a könyvoldalak átalakulnak nagyon olcsó képernyőkké, amelyeket azonban újra lehet írni, vagyis nem mondok le az írásról, csak a papírról. Lényegében a számítógép alkotja meg a könyvemet. Némi túlzással azt mondhatom, hogy elképzelhető egy olyan világ, amikor mindenkinek csak egy könyve lesz, de ez bármikor és bármelyik könyvvé átalakulhat” [5].

Peter A. Bruck (Techno-Z Fachhochschule): „Még a digitális kultúra korszakában is az írás lesz a legmegfelelőbb eszköze annak, hogy összetett témákról komplex szövegeket alkossunk, és ezeket egyszerű és koherens formában közvetítsük. Egyszerűen ez marad a legfontosabb eszköze az emberi gondolatok és érzelmek megszerkesztésének. Persze az írás világa mellett létezhetnek más világok, az olyan szavak világa is, amelyeket ma még fel sem tudunk fogni” [6].

Fülöp Géza (Eötvös Loránd Tudományegyetem): „Elveszett az iránytű, amely utat mutatna, amely megmutatná, honnan jövünk, hová megyünk, miért vagyunk itt a földön. Úgy is mondhatnánk, elvesztettük a képességünket az értelmes, tartalmas, szép életre. És a válság tünetei közé tartozik, hogy magát a válságot is csak részleteiben érzékeljük. Az »evolúciós zsákutcából« a kivezető utat nem találjuk meg, ha hátat fordítunk a jelennek, ha vissza akarjuk forgatni az idő kerekét, ha lehajtunk a szupersztrádáról, összetörjük a CD-ROM-okat, kikapcsoljuk a számítógépet. De úgy sem, hogy szemétdombra vetjük az igazi értékeket” [7].

Poprády Géza (Országos Széchényi Könyvtár): „[...] meglehetősen nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a jövőben a nyomtatott könyv és a digitá-

lis könyv – tágabb értelemben: a digitalizált szöveg – egymás mellett fog létezni, részben párhuzamosan, részben vagy csak így, vagy csak úgy. A már meglévő nyomtatott dokumentumállományt nem fogják (nem lehet és nem is érdemes) teljes egészében digitalizálni, a jövő publikációi esetében azok tartalma és a (nagyon lassan változó) emberi szokások függvénye lesz, hogy mi jelenik meg (ki)nyomtatva vagy digitális formában, illetve így is, úgy is” [8].

Nick Sheridon (Xerox Corporation's Palo Alto Research Centre): „A számítógépes monitor a műszálas ruhához hasonlít. Az ötvenes években feltalált műszál minden szempontból ideális: egyszerű előállítani és felhasználni, a belőle készült ruha könnyen mosható, és nem kell vasalni. Csak éppen az emberek nem szívesen hordják. A monitor is a valaha kitalált leggyorsabb, legolcsóbb és leghatékonyabb eszköz a szövegek megjelenítésére, de sajnos, senki nem szeret róla olvasni” [9].

Michael Gorman (Henry Madden Library, California State University): „Az a valószínű, hogy az elektronikus könyvtár nemcsak elektronikus és lineáris (főként nyomtatott) dokumentumokat tartalmaz majd, hanem a kettő hibridjeit is, ahol is a könyvtár valamiféle kiadóként – könyvterjesztőként működik, s kiváló minőségben nyomtat elektronikus szövegeket és grafikákat. Mindez természetesen forradalmi hatást gyakorol a könyvtárak szerepére és a kiadói, valamint a könyvterjesztő szakma természetére” [10].

Másolatszolgáltatás, elektronikus dokumentumszolgáltatás

A technika fejlődése, a gyorsuló élettempó és a fokozódó időhiánnyal küzdő ember igényei óriási mértékben rátelepítették a *másolatszolgáltatást* a hagyományos szolgáltatásokra. Ennek eleinte praktikus okai voltak – prézens állományok használhatóságának kibővítése, állománykiegészítés stb. –, azonban ma már méreteiben vetekszik az eredeti dokumentum szolgáltatásával. A másolatszolgáltatás kiteljesedése volt az a mérföldkő, amely az információ iránt megnövekedett használói igényekkel együtt jelentősen előremozdította a könyvtári információszolgáltatás fejlődését. Majd az *elektronikus dokumentumszolgáltatás* megjelenésével ez a térhódítás soha nem látott méreteket öltött. Beleketort a hagyományos szolgáltatások állóvizébe, és a szolgáltatásoknak szemléletében is új csoportját vezette be, elindítva ezzel a könyv-

tári szolgáltatás új forradalmát. Némely esetben ezt öncélúan, öntörvényűen és szervezetlenül tette, sok mesterségesen generált problémát okozva ezzel. Mára azonban túljutva a kezdeti nehézségeken, egyre kifinomultabbá, felhasználóközelibbé, és – tegyük hozzá – sokszor egyre személytelenebbé válik. Ezenkívül persze még számtalan problematikus kérdést vet fel az elektronikus dokumentumszolgáltatás elterjedése, úgymint az elektronikus publikálás, e-tananyagok, a másolatszolgáltatás forradalmasítása, szerzői jogi kérdések stb. Összegezve azonban az eddig tárgyaltakat, megállapíthatjuk, hogy a könyvtári információszolgáltatás kiteljesedése megkezdődött. Nem tudjuk, mi jön még, de a könyvtárak elindultak egy úton, amelyet az információs társadalom igényei jelöltek ki számukra, és ezen az információs szupersztrádán egyelőre még együtt kell haladniuk hagyományos és elektronikus szolgáltatásoknak egyaránt. Erre mutatnak a különböző szolgáltatási rétegek kapcsolatai, összefonódásai is. Hiszen az elektronikus dokumentum helyettesítheti a hagyományost, míg ez kiegészítheti az előzőt, vagy a másolatszolgáltatás, amely lefedi az egész szolgáltatási rendszert, és begyűri az egyes rétegekbe az ott jellemző technikákkal.

E-tananyagok a könyvtári szolgáltatásban

Az *elektronikus tananyagok* szintén részei ezeknek a rétegeknek – hiszen csak ezekkel együtt teljes értékűek és hatékonyak –, a könyvtári szolgáltatásban való megjelenésük azonban még sok kérdést vet fel, melyeknek elméleti, gyakorlati és anyagi vonzatai egyaránt léteznek. (Néhány közülük: szükségesség, színvonal-tartalom, költségek, hozzáférés stb.) Ez a szolgáltatás több könyvtárban is megtalálható már, de többnyire leragad az elektronikusan tárolt textusok szabad felhasználású vagy pénzért történő szolgáltatásánál. A fejtegetések tehát megfelelő referenciahely hiányában egyelőre elméletiek, a jelenleg kitűzött cél csak a problémakör körüljárása, valamint a felmerülő kérdések felvetése az e-tananyagok metaadatai egy-egy feltárásának kérdéseitől az egyéni, könyvtári (e-)tanulóhelyek kialakításának lehetőségeig.

Elsőként a *szükségesség* kérdését kell megvizsgálnunk. Az e-tananyagok a könyvtári szolgáltatások minden egyes rétegével kapcsolatba hozhatók (1. ábra), ezáltal kiválóan beilleszthetők ennek struktúrájába. A könyvtárakban „tárolt” és szolgáltatott (e-)tananyagok funkciója – a hagyományos

dokumentumokhoz hasonlóan – a szellemi, anyagi valóság és a tárgyiasult emlékezet átörökítése, a különböző oktatási szintek és képzések virtuális támogatása didaktikai módszerek segítségével, figyelembe véve az életkori sajátosságok alakulását, valamint az úgynevezett általános műveltség és a szakirányú ismeretek tartalmi változásait. Mindezt olyan könyvtári környezetben megvalósítva, amely alkalmas bármely típusú információhordozó feltárására és szolgáltatására.

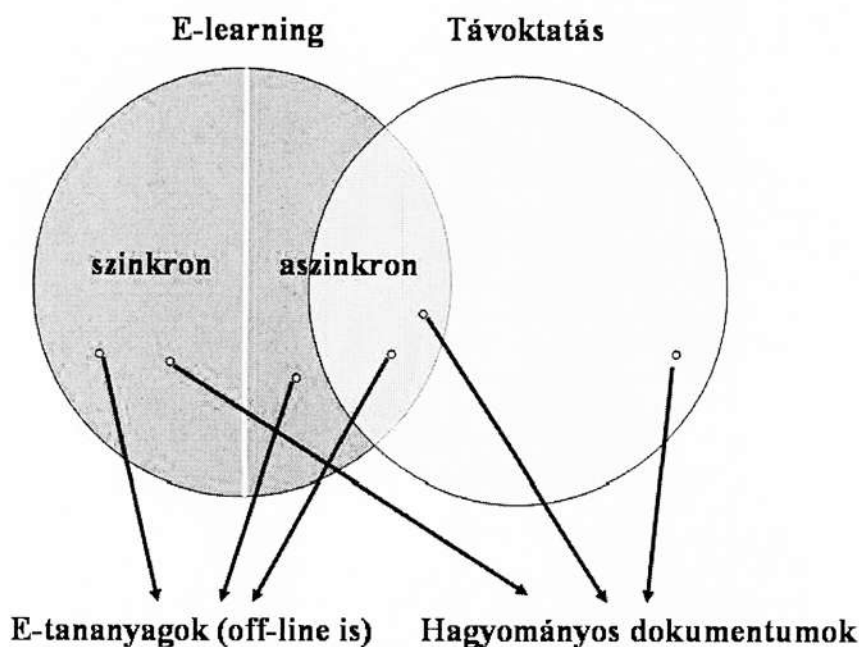
Véleményem szerint az e-tananyag nem választható el a hagyományos dokumentumoktól, hacsak nem akarjuk megkísérteni az egykönyvűség és a tudománytalanság ördögét. Példaként csak azt említem, hogy az e-tananyagok számtalan esetben utalnak, hivatkoznak kizárólag nyomtatott formában létező dokumentumokra. Ezek után nézzük meg, hogyan épülnek be az e-tananyagok (a hagyományos dokumentumokkal együtt) az e-learning szerkezetébe (2. ábra).

Az e-learning ebben a megközelítésben egy olyan rendszernek tekinthető, amely legalább öt fontos elemhalmazt tartalmaz:

- az e-learning filozófiát,
- a tanulási objektumokat (learning objects),

- ezek működésének és használhatóságának technikai feltételeit,
- a rendszerműködtetés menedzselését,
- a használat minden problémájával együtt.

A tanulási objektumok vagy tananyagelemek különböző szintű megjelenési formával bírhatnak, de az e-learning rendszerében is figyelembe kell vennünk tananyagelemként az egyéb hordozókon megjelent dokumentumokat (nyomtatott, off-line). A rendszer működése elképzelhetetlen bizonyos inkubációs pontok nélkül, amelyek szoros kapcsolatban állnak az e-learning menedzsmenttel, és minden egyéb eszközzel támogatják az e-tananyagok használatát (ezen pontok egyike, talán legjobbját a könyvtár). Ennek egyetlen kézenfekvő okát említem meg, amely részben indokolja az e-tananyagok könyvtári szolgáltatásának szükségességét is: az emberek jelentős többsége ma még nem rendelkezik személyi számítógéppel, még kevésbé a világhálózathoz való hozzáféréssel, tehát mindenképpen sérülnek azok a bizonyos – írásom elején is emlegetett – demokratikus vonások. (2004-ben a magyarországi háztartások 32%-ában volt található legalább egy számítógép [11], internet-hozzáféréssel pedig a háztartások 14%-a rendelkezett [12].)

2. ábra Az e-tananyagok mint tanulási objektumok

Az e-tananyagok szolgáltatásának problémái a feltárásától a használatig

Az e-tananyagok formailag is követik a hagyományos tananyagok felépítését. Strukturálisan ezek mintájára építkeznek, felhasználva a hatékonyság javításának érdekében az egyre fejlődő technikai lehetőségeket. Ezek a lehetőségek azonban általában a textusok érthetőségét, használatát teljesítik ki, így ez önmagában nem nyújt lényegileg több vagy más szintű információt, csak egy elektronikus formában feldolgozott szöveg lesz a végtermék. Hogyan érhetjük el tehát, hogy az e-tananyag ne csak a nyomtatott szöveg felturbózott elektronikus változata legyen? Ahhoz, hogy valóban belépjünk az e-learning dimenzióiba, az interaktivitás és a háttér-támogatottság magasabb szintjére kell lép-nünk (adaptív eszközök és hiperlinkek [13]). Mindekenélőtt az e-tananyagok alkalmazása esetében három fontos cél megvalósítására kell törekedni: *feltárni – átvenni (szükség esetén átalakítani) – használni.*

A feltárás területén számos elképzelésről olvashatunk a szakirodalomban. A szabványosítás kérdése éppúgy vita tárgya a tartalomszolgáltatók között, mint esetenként a könyvtári szférában. Az e-tananyagok vonatkozásában – és általában az e-learning kapcsán – a megfelelő metaadatbázisok létrehozása, és adatainak szabványosítása a legfontosabb kérdések közé tartozik.* Például az SDTMETA szabvány (Sulinet) létjogosultságát már többen megkérdőjelezték (véleményem szerint jogosan) a már korábban is létező, és kompatibilitásában sokkal előnyösebb LOM szabványra hivatkozva. A feltárás másik problematikus területe a leíró eszközök kiválasztása, a USMARC vagy Dublin Core kérdés. Az elektronikus dokumentumok esetében – úgy tűnik – az utóbbi hódít teret magának. (Mindenképpen meg kell említeni ezek mellett a TEI szövegkódolási kezdeményezést is, amely nemcsak a szövegek SGML/XML alapú kódolását, hanem sokféle információ rögzítésére alkalmas fejlécében a szövegre vonatkozó bibliográfiai adatok közlését is lehetővé teszi.)

Mindezeket összevetve a könyvtári gyakorlattal és alkalmazásokkal azt lehet mondani, hogy az elektronikus dokumentumok feltárására szükségtelen külön apparátusokat, adatbázisokat szervezni, és ezzel még bonyolultabbá tenni az információhoz való hozzájutás egyébként is egyre szerteágazóbb gyakorlatát. Miért baj az, ha az e-tananyagok metaadatai és a különböző nyomtatott dokumentumok adatai ugyanazon adatbázisban kereshe-

tők? A könyvtári szakemberek és eszköztárak alkalmasak ezeknek a feladatoknak a magas szintű megoldására, cáfolva azokat a véleményeket, amelyek szerint a digitális gyűjtemények már rég túlnőttek a könyvtárak falain, ezek a leíró eszközök pedig túlságosan részletezők, tehát alkalmatlanok a digitális dokumentumok leírására. A gyakorlat sem támasztja alá ezt az állítást, hiszen a könyvtárak már jó ideje beépítik adatbázisaikba az elektronikus dokumentumok feltárását az off-line dokumentumoktól a világhálón megjelenő szövegekig.

Ennél is nehezebben áthidalható problémákat vet fel az *e-tananyagok átjárhatósága*, a párhuzamosságok kiküszöbölhetősége, hiszen ez már elsősorban nem elméleti, hanem anyagi kérdéseket vet fel. Úgy gondolom, hogy ebből a körből a szerzői jogi kérdések más szempontú megítélése, némileg lazább rendszerbe foglalása lehet a kivezető út (természetesen a plágium elleni küzdelem fenntartásával). Elsősorban az átvett tananyagok átalakítása, testre szabása ütközik erős ellenállásba. Ebben az esetben véleményem szerint azt a gondolkodásmódot kell szem előtt tartanunk, miszerint tananyag esetében általában nem új ismeretek közlése a cél, hanem a meglévők didaktikai összegzése. Következésképpen nincs szó szellemi terméknek bármiféle eltulajdonításáról (legfeljebb más képzésben történő, eltérő metodikai alkalmazásról), tehát nem látom akadályát az effajta átjárhatóságnak, ha a gazdasági, anyagi tényezők rendezettek. A cél az információ hozzáférhetővé tétele, a kettős munkavégzés minimális szintre szorítása, minél változatosabb, és minél tisztességesebb módszerekkel.

A *használat* egyúttal a szolgáltatás kérdéskörét is érinti, értve ezen a könyvtári szolgáltatás lehetőségeit is. Az e-tananyagok szolgáltatása kapcsán felmerül a védettség és a továbbfejlesztés kérdése is. Az előállítók sok esetben „túlvédett” szolgáltatása számtalanszor megreked az első verzió szintjén, elmarad a folyamatos karbantartás, frissítés. A fentebb leírtakat tekintve erre mások sem kapnak lehetőséget, tehát kénytelenek újra előállítani a tananyagot – ami a bekerülési költségeket tekintve jelentős pazarlasként értékelhető –, majd ebből létrehozni egy újabb „túlvédett” szolgáltatást, és így ismét bezárult a kör. Ezeknek a szolgáltatásoknak a színvonala, és ehhez mért használati költsége ráadásul elég széles skálán mozog. Mit tud ehhez hozzátenni a könyvtár?

* Magyarországon 2001 óta működik az IVSZ – MATISZ eLearning Szabványosítási Bizottság.

3. ábra A könyvtári tanulóhely háttérszolgáltatásai

A háttérszolgáltatások sokaságát, amelyek az e-tananyagok hatékonyságát hivatottak javítani, szélesítve a benne rejlő lehetőségek körét, ugyanakkor nem csökkentve a gyors és biztonságos távoli elérés esélyeit sem, egyfajta e-tanulóhelyek kialakításával (3. ábra). Felmerülhet problémaként a használatbavétel kapcsán a könyvtárak korlátozott nyitvatartási ideje, de ma már az e-tananyagok időfüggetlen szolgáltatása éppúgy nem okozhat gondot a könyvtárnak, mint bármely más szolgáltatónak.

Egy lehetséges megoldás

Az e-tananyagokat és szolgáltatásukat érintő legfontosabb problémák három fő csoportba sorolhatók: a *hozzáférés* kérdése (jelenleg erősen korlátozott), a *minőség* garantálása (a lektoráltság kérdése és a „házi készítésű” tananyagok kizorítása a piacról), valamint a *pénzügyek*.

Michael Gorman a jövő elektronikus könyvtárának könyvkiadói és könyvterjesztői funkcióját vetíti előre, de ezt néhány évvel megelőzve, 1994-ben Frank Quinn a könyvtáraknak az elektronikus publikálásban betöltött központi szerepének lehetőségéről és szükségességéről ír [14]. Ennek alapján az e-tananyagok könyvtári szolgáltatásának megvalósítására is felvázolható egy lehetséges megoldás, amely a könyvtárakat mintegy kulcsfontosságú intézményként – de nem egyedülállóan vagy

kizárólagosan – helyezné el e szolgáltatások rendszerében. Felvetve, hogy adott esetben lehetőséget kaphatnának a szakkönyvtárak a szakterütekhez tartozó e-tananyagok feltárására és szolgáltatására (akár más tartalomszolgáltatókkal egyeztetve). Ezzel együtt feladatukká válna egy olyan gyűjtemény létrehozása, és folyamatos fenntartása lektorált e-tananyagokból, amely a jelenleginél szélesebb körben, kedvezőbb feltételekkel válna elérhetővé a hálózatokon, a világhálón keresztül. Ennek megvalósításához elengedhetetlen a szakmai felelősségvállalás az előállítók és a könyvtárak részéről egyaránt, valamint az a gondolkodásmód, hogy ne a felhasználóval akarjunk mindent megfizettetni, tehát meg kell találni azokat a forrásokat, amelyek segítenek mindkét fél számára gazdaságossá tenni a szolgáltatást. A használó megtartásának módja lehet ezenkívül a csatolt szolgáltatások, előfizetések és más egyéb megoldások alkalmazása.

Jelenleg a hazai könyvtárak többsége általában az anyaintézmény helyi tananyagainak szolgáltatásával próbálkozik, megmaradva az esetek többségében az egyszerű elektronikus szövegszolgáltatás szintjén. Valójában azonban eszközrendszerük lehetővé tenné az e-tananyagok szolgáltatásának komplexebb megvalósítását, elsősorban a *szakkönyvtárak*, *felsőoktatási könyvtárak* és *iskolai forrásközpontok* esetében. Úgy vélem, a használói igények sem hiányoznak, de egyelőre úgy tűnik, hogy még számos tényező együttállása és a kü-

lönböző vélemények közelítése szükséges egy egységesebb szolgáltatási rendszer kialakításához.

Irodalom

- [1] TISZA Miklósné: Az információs társadalom és a könyvtári szolgáltatások. = Iskolakultúra, 11. köt. 1. sz. 2001. p. 81.
- [2] BUCKLAND, Michael: A könyvtári szolgáltatások újratervezése. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1998. 102 p. ISBN 963 200 385 3
- [3] Az idő jelei. Az írás története. = Duna Televízió, 2004. szeptember 15.
- [4] [5], [6] Uo.
- [7] FÜLÖP Géza: Habent sua fata... = Olvasásfejlesztés iskolában és könyvtárban. Sárospatak, Városi Könyvtár, 1999. p. 131. ISBN 963 03 8706 9
- [8] POPRÁDY Géza: Könyvtári trendek. = Könyvtárosok kézikönyve. 5. köt. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. p. 22. ISBN 963 389 307 0
- [9] DRÓTOS László: E-book forradalom. = Könyvtári Figyelő, 47. köt. 2. sz. 2001. p. 299.

- [10] BUCKLAND, Michael, p. 8.
- [11] DESSEWFFY Tibor [et al.]: „A digitális jövő térképe”. A magyar társadalom és az internet. Budapest, ITHAKA, ITTK, TÁRKI, 2004. p. 13.
- [12] DESSEWFFY Tibor, p. 25.
- [13] HONTI Pál: E-learning tananyagok integrációja. = eVilág, 3. köt. 1. sz. 2004. p. 24.
- [14] QUINN, Frank: A role for libraries in electronic publication. = EJournal, 4. köt. 2. sz. 1994. <http://www.ucalgary.ca/ejournal/archive/rachel/v4n2/article.html>, <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/ekonyvt/e-publ.hun>

Beérkezett: 2005. I. 10-én.

Czeglédi László

az egri Eszterházy Károly Főiskola Médiainformatika Intézete főiskolai tanársegédjeként informatikus könyvtáros szakos hallgatókat oktat. Kutatási témája a könyv- és könyvtártörténet, valamint a dokumentum- és könyvtárhasználat.
E-mail: lczegledi@ektf.hu

Zöld út a szabad hozzáférésű publikálásnak

Finnország valamennyi egyeteme, műszaki főiskolája és kutatóintézete a *BioMed Central* tagjává válik. A megállapodás mintegy huszonötezer tanárt és kutatót érint, s fedezi publikációs költségüket a több mint száz, szabad hozzáférésű *BioMedCentral*-folyóiratban. A megállapodást a *FinELib* (Finn Nemzeti Elektronikus Könyvtár) konzorcium közreműködésével kötötték. Finnország az első állam, amelynek nemzeti szintű megállapodása van a szabad hozzáférés támogatásáról.

/Managing Information, 11. köt. 5. sz. 2004. p. 37./

Skóciában a Skót Egyetemi és Kutató Könyvtárak Szövetsége (Scottish Confederation of University and Research Libraries = SCURL) nyilatkozatban állt ki a szabad hozzáférésű folyóiratok mellett, tartatatlannak nevezve a jelenleg működő rendszert. Véleményük szerint, mivel a tudományos kutatások közpénzből folynak, eredményeiket ingyen kell közzétenni. Biznak benne, hogy a Skóciában tapasztalható növekvő érdeklődés kedvez az átalakulásnak. A nyilatkozat szerint pályázati támogatásban csak az részesülhet, aki az eredményeket szabad hozzáférésű folyóiratokban vagy tárolókönyvtárban teszi közzé. A SCURL azt tervezi, hogy támogatni

fogja a tudósokat, hogy szabadon hozzáférhető folyóiratokban publikáljanak.

/Information World Review, 2004. augusztus 19.
<http://www.iwr.co.uk/News/1157450/>

Németországban a kormány 6,1 millió euróval támogatja az öt évig tartó *eSciDoc* projektet. Ennek keretében a FIZ Karlsruhe kiadó és a Max Planck Társaság dolgozza ki a közös tudományos munka és a saját publikálás lehetőségeit az interneten. Az *eSciDoc* projekt segítségével nyolcvan intézmény kutatói dolgozhatnak majd együtt, és tehetik közzé eredményeiket egy szabadon hozzáférhető archívumban, amelyet a FIZ Karlsruhe fejleszt. A technológiai feladatot az együttműködés eszközeinek és a szerkesztőrendszereknek a kidolgozása, valamint a különböző források (többek közt hang és mozgókép) kezelése jelenti.

FIZ Karlsruhe: <http://www.fiz-karlsruhe.de>
Max Planck Gesellschaft: <http://www.mpg.de>

/Information World Review, 2004. október 1.
<http://www.iwr.co.uk/News/1158510/>

(Zubreczki Dávid)